

griënd een haast ondoordringbare vegetatie van waterweegbree. Een anderhalve maand geleden groeide en bloeide hier ook nog volop de blaartrekkende boterbloem. Wat hebben die dingen een zaad gemaakt. De grond om de oude plant zag geheel bruin van de ontelbare zaadjes. Nu is de oude plant afgestorven, maar de grond om z'n rottende voet ziet groen van de jonge plantjes. En zelfs is hier en daar dat groen alweer overspikkeld met geel, de tweede generatie bloeit. De blaartrekkende boterbloem groeide in duidelijke kringen: de vroegere aanspoelsel-lijnen. Het water daalde immers voortdurend. Het zaad zal aangespoeld zijn. Het is nu maar de vraag, hoe is dat zaad hier gekomen? Hebben watervogels die zaden hier gebracht, of zijn ze met de modder mee opgespoten? Dit laatste zou wel kunnen, want het tracé van het kanaal was reeds enige tijd moerassig, omdat men hier de grond voor de kanaaldijken vandaan gehaald had. En dan, dit terrein was bij uitstek gunstig voor deze blaartrekkende boterbloem. Er waren ook nog geen andere planten. Daarom zal een zeer groot percentage van het zaad, dat op dit terrein raakte, ontkiemd zijn. Deze plant was een kolonist, had voedzame grond en kon maar groeien, groeien. Als voorbeeld van een plant, die zowel onder water, als boven water — mits de grond vochtig blijft — naar hartelust groeit en bloeit, noemen we de voorjaarshaarsteng, *Callitriche vernalis*. Tussen de griënd, waar vroeger de plas was, vonden we overal de groene kussentjes. Eind October bloeiden ze nog. Hun blaadjes zijn typisch ronddorrend geworden.

Natuurlijk zagen we nog wel meer kleinigheden, waarvan je zegt: Hé, dat is aardig! Maar waarom deze hier te vertellen? Iedereen, die buiten uitkijkt, kan ze zelf zien!

Men zal zich misschien afvragen: Bood dit gebied nu enig landschapsschoon, of is het slechts een modderpoel, overwoekerd door een ongeëvenaarde onkruidvegetatie? Volgens ons bood het dit zeer zeker! Men had er moeten lopen, toen de velden waterpeper bloeiden. Eén rode zee. En dan nog zulk mooi, kalm rood. Of toen de waterweegbree bloeide met duizenden en nog eens duizenden bleek-paarse bloempjes, zodat een teer waas lag over het donkergroene blad.

Het grootste gedeelte van ons slik is nu alweer lang verdwenen. Maar de onkruidvelden bieden ook weer veel. Grote troepen kneutjes en ringmussen, groenlingen en vinken scharrelen er over en door de afstervende planten, zich te goed doende aan hun zaad. Misschien, dat een koppel patrijzen, dat een zandbad nam, plotseling met veel geraas opvliegt. Maar er is nog een klein gedeelte, dat slik is. Hier kwekkeren honderden wilde eenden, slobberen de slobben, staan de smienten en pijlstaarten op hun kop te grazen van de bodem. Hier zigzaggen de snippen voor je voeten weg, of kun je ze prachtig bekijken, hun tekening bewonderen. Groenpootruiters laten hier hun witte rug en staartbovenkant, zwarte ruiters alleen maar hun witte rug zien. Wulpen waden er op hun grijze poten. Kieften krakelen er, of staan te dutten. Midden September kregen ze het nog eens even te pakken. Ze buitelden en riepen als in het voorjaar. En nog altijd zwierven de kokette talinkjes over de rietpluimen.

Hoe lang nog? Maar dit is juist het boeiende van dit terrein. Het verandert voortdurend. Mocht men dit gebied eens bezoeken, dan zal het waarschijnlijk tegenvallen. Slechts door geregelde bezoeken ziet men de voortgang, leert men het goed kennen en waarderen!

Utrecht, Nov. 1937.

HENK SILLEVIS.

NICO MARRA.

HENK HOLTMAN.

INHEEMSE PLANTEN IN DE VOLKSGENEESKUNDE.

In een vorig artikel hebben we gezien, dat de *Urtica*-soorten sinds onheuglijke tijden tot op heden in de volksgeneeskunst als antarthriticum ¹⁾ gebruikt worden, ook in ons land en aangrenzende gebieden. Doch niet alleen tegen jicht en reumatiek, ook tegen tal van andere

kwalen werd en wordt de brandnetel gebruikt. Uit eigen ervaring is mij bekend, dat een aftreksel van *Urtica dioica* — liefst van de verse plant, desnoods ook van de gedroogde — in Groningen onder 't volk aangewend wordt tegen steenpuisten. In Giethoorn ²⁾ drinkt men tegen genoemde gezwellen een aftreksel van brandnetels in bier en te Zuidwolde een infuus ³⁾ van netelzaad. Soms ook eet men in laatstgenoemde streek pannenkoeken met brandnetels er in gebakken. Dit laatste gebruik vinden we ook in Waterland (N.H.) ⁴⁾. Van Andel deelt in zijn meergenoemd boek ook mede, dat in verschillende delen van ons land de *Urtica*-wortel in de zak of om de hals gedragen wordt als prophylacticum ⁵⁾ tegen genoemde zweren. Waarschijnlijk hebben we in dit laatste gebruik een herinnering te zien aan de magische kracht, die men in de oudheid en later ook nog wel aan de netel toeschreef en waarvan we in ons vorig artikel iets mededeelden.

Ook in de tegenwoordig weer opkomende kruiden-geneeskunde is onze plant een gewaardeerd middel in dezelfde richting, immers *A. P. Dinand* noemt in zijn kruidenboek (bew. door *W. H. de Wette*) brand-netelpillen als remedie tegen steenpuisten. Ook buiten ons vaderland is de *Urtica* nog als volksgeneesmiddel tegen gezwellen en zweren in gebruik, want de Slo-waken beroken gezwellen lichaamsdelen met gedroogde brandnetels ⁶⁾ en in België (Jette-St-Pierre) wordt een „décoction d'orties“ (= aftreksel van brandnetels) aangewend tegen abces, volgens een mededeling bij *P. Her-mant et D. Boomans, La médecine populaire*, pag. 207. Genoemde schrijvers menen, dat dit middel alleen van recente datum is; uit het vervolg van dit artikel zal echter blijken, dat deze opvatting niet juist is.

Geheel in overeenstemming met het bovenstaande is het volgende recept uit het aardige 18-eeuwse boekje, *Schat der Armen* (3de dr. 1749), II, 152: „De Bladeren van bernende Netelen, met zout gestooten, en opgeleid, zijn goed voor vuile stinkende zweeringen, en Bloedzweeren bij de ooren“; en ook dat van *Petr. Nylandt* in zijn meergenoemd boekje, *De Nederl. Herbarius* (1682), blz. 80a: „Voor Bloet-sweeren ⁷⁾ ende beeten van dulle Honden: Neemt Netelen-bladeren, stootse met een weynich zout in een Mortier, ende legt het plaester-wijs op“. Ook de Wijse Jaer-Beschrijver (1662), blz. 86b en 't *Ontdekte voordeel van alle Wereldsche Dingen* van *J. C. Carbasius* (1663), blz. 309a geven iets dergelijks: „De bladeren ghestooten en met zout vermenght en opgeleyt, geneest gheswellen, kancker, bloetsweeren en de beet van dulle honden“; terwijl *P. van Aengelen* in zijn *Herbarius* (1663) I, 229 opgeeft: „'t Geneest (nl. het blad) de cancker en de Wolf. Knobbels, Knollen, buylen en andere gezwellen. Netelen is een expert recept tegen alle canckereuse en eetende wonden en geswellen“.

't Is zonder meer duidelijk, dat al deze recepten teruggaan op dezelfde bron. Welke die geweest is, zullen we straks zien.

Ook in de 16de eeuw vinden we de netel op dezelfde wijze aangewend. Joost van Ravelingen geeft in zijn aanvullingen op *Dodonaeus* (uitg. 1644) zowel het zaad en de wortels als de bla-

Groote Netel. In Grieks / *Aculephe*. In Latijn / *Urtica sylvestris asperior*, oft *Urtica communis*, oft *maior*, oft *Urtica femina*. In Boorch / *dupelch* / *Wynend Affel*. In Franchois / *Ortie*. In Italiaësch / *Urtica volgare*. In Spaësch / *Hortiga*. In Engelich / *Nettel*.

Afbeelding van de Groote Netel in *Lo-belius' Kruydt-boeck* (1581) en in *Do-donaeus' Cruydtboeck* (Ed. 1644).

deren van de netel op als dienstig tegen *bloedzweren* en dergelijke gezwellen. Op pag. 225 lezen we daar: „De selve bladeren ghestooten, ende met Smout vermengt, zijn goet gheleyt op de beten van de dulle honden, ende op groote sweeren, ende op alderhande *gheswil*, als *bloedtsweeren* ende sweeren bij de ooren, diemen Parotides noemt, ende ander dierghelijcke *gheswillen*”. En voorts: „De wortel van de *Netels* met Azijn ghestooten, is oock seer goet tot de selfde dinghen, daer op gheleydt”. Ten slotte: „Tselve saet met Edick ⁸⁾ plaesters-ghewijse op-gheleydt, is goet teghen alle qualijck gheneesbare puysten; insghelijcks teghen de herde *gheswillen*, in sonderheydt die achter d' oore komen”.

Een tijdgenoot van Dodonaeus, de bekende botanicus Lobelius ⁹⁾, zegt in zijn *Kruydtboek* (1581), blz. 616 in hoofdzaak hetzelfde: „Deselfde (nl. de bladeren van de netel) ghestooten zijn zeer goet gheleydt op quade zeericheden, Cancker ende dergelijcke stinkende ende vuijle sweeringhe, ende op alderhande *gheswil*, als *bloedtsweeren*, sweeren ontrent den ooren ende ander dergelijcke”; en bij Leon. Fuchs ¹⁰⁾ vinden we in 't *New Kreüterbuch* (1543), cap. 37: „*Nesselbletter* mit saltz zerstoßen und überlegt, heylen die bisz der vnsinnigen ¹¹⁾ hünd, vnd die grossen *geschwer*. In gleicher massen zerteylen sie auch allerley *geschwulst* als ormützel ¹²⁾, und dergleichen beülen”.

Niet alleen Nederlandse en Duitse medici-botanici, ook Italiaanse, zoals Cast. Durante ¹³⁾, kennen de Urtica als middel tegen zweren, steenpuisten, builen enz. In de Duitse bewerking (door Petr. Uffenbach, 1609) van de *Hortulus sanitatis* van den laatstgenoemde lezen we op pag. 1065: „Das im Hewmonat ¹⁴⁾ ausz den Blumen und Blätter destillierte Wasser am Morgen, Mittag und Abend auff (= tot) sechs Loth getruncken, schafft das Krimmen zusamt dem Stein der Niern und Blasen, und altem Husten ab ¹⁵⁾, wirdt mit leinen Lümpln (= lapjes) auff die *unflätige Geschwür* ¹⁶⁾, wütige Hundsbisse, Krebs, Fisteln und geschwollene Füße gelegt”. Voor uitwendig gebruik geeft hij nog 't volgende recept: „Die Blätter von *Brenn Nessel* mit Salz zu einem Pflaster gemacht, dienen sonderlich zu den Hundsbissen, heylen den Brandt, Krebs, unflätige unheylsame ¹⁷⁾ *Geschwür*”.

Met opzet hebben we deze citaten wat uitvoerig gegeven, omdat er duidelijk uit blijkt, dat de werken van deze beroemde 16de-eeuwse medici-kruidkundigen, in 't bijzonder Dodonaeus, de bron vormen, waaruit onze 17de eeuwse en latere kruidboekschrijvers voornamelijk geput hebben.

Ook in de Middeleeuwen kende men de brandnetel als dienstig bij gezwellen, zweren en abcessen. In *Konrad von Megenberg's Puch der Natur* ¹⁸⁾ blz. 423 (Ed. Fr. Pfeiffer) vinden we: „Si (nl. de Urtica) zerpricht die apostem ¹⁹⁾ und ist guot und heilsam. aber ir sām ²⁰⁾ und ir asch, der ain pflaster dar auz macht, daz hilft für daz veich (= aambeien) und für die *geswern*, die von hundspizzen koment, und allermaist mit saltz”.

Al deze oude kruidkundigen vinden hun bronnen in de werken van de klassieke medicopharmacologen, als *Hippocrates*, *Dioskorides*, *Galenus*, *Celsus*, *Paulus v. Aegina*. We willen dit nog even laten zien en beginnen daartoe met den laatste. Paulus van Aegina zegt in zijn medisch werk, *De zeven boeken van den besten arts* (bk. 7, cap. 3) van de *Akalyphe* (d.i. Urtica): „De vrucht en de bladeren zijn fijndelig en droog zonder te bijten; ze verdelen en reinigen *gezwellen*”. Het zaad van de netel wordt door Celsus (bk. V, cap. 18, 13) aanbevolen tegen *kliergezwellen*. Dioskorides handelt in zijn *Materia medica* uitvoerig over de netels; in bk. IV, cap. 92 schrijft hij van de *Akalyphe* o.a.: „De bladeren met zout als kataplasma ²¹⁾ genezen hondebeten en gangraan ²²⁾, kwaadaardige, kankerachtige en vuile *zweren*, evenals klieren bij de oren en abcessen”.

Om te begrijpen, waarom de Griekse en Romeinse medici en hun Middeleeuwse en latere volgelingen zoveel waarde hechtten aan de Urtica als medicament tegen gezwellen, zweren en steenpuisten, is 't nodig, in de eerste plaats iets te zeggen van hun ziekteleer en in de tweede plaats van de werking, die zij aan de netel toeschreven.

De ziekteleer der klassieken is in hoofdzaak de z.g.n. humoraalpathologie van Hippokrates

Galenus en hun volgers. Volgens deze leer bevat het lichaam van den mens vier elementaire humoren of vochten, namelijk: *bloed*, dat uit het hart voortkomt; *slijm*, dat door de hersenen geproduceerd wordt; *gele gal*, die door de lever afgescheiden wordt en *zwarte gal*, die in de milt bereid wordt. Zijn deze vier vochten in een bepaalde verhouding aanwezig (eukrasie), dan is 't lichaam gezond; is er echter van één der humoren een te grote hoeveelheid of is de menging niet normaal (dyskrasie), dan ontstaat ziekte. De geneeskunde der ouden was er dan ook voornamelijk op gericht, de normale verhouding der humoren te herstellen of het overtollige vocht (bloed, slijm, gele gal, zwarte gal) af te drijven, vandaar dat laxerende en diuretische ²³⁾ medicamenten bij hen zulk een belangrijke rol spelen in de therapie. Nu ontstonden steenpuisten en dergelijke zweren volgens de oude geneeskundige begrippen voornamelijk door een teveel aan phlegma (= slijm) en gal, die afgedreven moesten worden met de urine en de faecaliën.

Bij Celsus nu lezen we, dat de brandnetel laxerend werkt (bk. II, cap. 29, 105); Dioskorides (bk. IV, cap. 92, 121) en Plinius (22, 15, 139) zeggen, dat de bladeren een diuretische werking hebben. Het is nu zonder meer duidelijk, waarom de ouden en op hun voetspoor de latere medici zulk een grote waarde toekenden aan de *Urtica* als geneesmiddel tegen steenpuisten en dergelijke zweren en gezwellen.

Daar volgens de humoraalpathologie ook tal van andere ziekten hun oorsprong vonden in dyskrasie of storing in de normale verhouding der lichaamsvochten, ligt 't voor de hand, dat de brandnetel ook nog tegen een aantal andere kwalen werd aangewend door de oude medici en dat dit ook in de latere volksgeneeskunst 't geval was, want uit hetgeen we boven medegedeeld hebben is wel gebleken, dat de volksgeneeskunst voor een groot deel niets anders is, dan de gepopulariseerde officiële wetenschappelijke geneeskunde van vroeger eeuwen.

Volgens de ouden nu waren borst- en longaandoeningen een gevolg van een teveel aan phlegma, dat van 't hoofd naar beneden gevloeid was. Ook hiertegen was de *Urtica* een krachtig middel, dat we reeds bij Hippokrates als expectorans (= hoestmiddel) opgegeven vinden en waarvan Dioskorides schrijft (bk. IV, cap. 92): „Het zaad met honing als likmiddel helpt tegen long- en borstvliesontsteking en voert de onreine stoffen uit de borst; en de bladeren met gerst gekookt reinigen de borst”.

Ook in de middeleeuwen heeft men de brandnetel voor hetzelfde doel gebruikt, hetgeen o.a. blijkt uit het Middelnederduitse „Arzneibuch”, door Dr. J. H. Gallée uitgegeven ²⁴⁾, waar we op blz. 147 lezen: „Nim billenkrut ²⁵⁾, nim *hedernetelen* like vele ²⁶⁾, unde grensinch ²⁷⁾ also vele, nim boteren, unde luttene de . . . ²⁸⁾. Dit is gut weder ²⁹⁾ de leveren unde de *lungen*”. En bij Konrad von Megenberg in *Daz Buch der Natur*, pag. 423 vinden we: „Wenn man ir pleter (= haar bladeren) seudet (= kookt) mit gerstenwazzer, daz *rainigt die prust* (= borst) und wirft die *zaehen faüchten* (= taai vochten) dar auz”. Hier bemerken we weer duidelijk de invloed der ouden, speciaal van Dioskorides.

In de 16de eeuw zet zich dit gebruik voort, zoals blijkt bij Durante (zie boven) in zijn *Hortulus sanitatis*, blz. 1065: „Das in Hewmonat ausz den Blumen und Blättern destillierte Wasser schafft das Krimmen zusamt dem Stein der Niern und Blasen, und *altem Husten* ab”. Leon. Fuchs vermeldt in zijn *New Kreüterbuch*, cap. 37: „Gedachter sam (= het bedoelde zaad) mit honig vermengt, vnnd ein latwerglin (= dik gekookt sap) daraus gemacht, ist gut für das keichen (= hijgen, kortademig zijn), seiten oder rippen vnnd *lungen geschwer*. Er macht auch auszwerffen, vnd *reinigt die Brust*”. Lobelius, *Kruidtboeck*, blz. 616, geeft, met verwijzing naar Dioskorides als zijn bron: „Met Ptisane (= gerstewater) ghesoden ende ghedroncken, nemen wegh de *ghebreken op de borst*”. En van Galenus haalt hij aan: „Voorts datse (nl. de netels) niet zeer en verwerpen, maer van zeer subtiële deelen zijn, dat bewijst d' wtbrengghen van de grofue (= grove) *taeye humeuren* (= vochten) *wt de borst ende longhen*”.

In de 17de eeuw vinden we bij P. van Aengelen in zijn *Herbarius*, blz. 228 ongeveer hetzelfde: „'t Zaet met honigh vermenght, als een Concerf of oock de wortelen van groene *Netelen*, zijn goet voor *koude, hoest*, het *suyvert de pijpen van de longh. 't Ruymt de borst*”. En Petr.

Nylandt, De Nederl. Herbarius, blz. 79 geeft. „Voor Engborstigheid, hoest, sweringe der Longe, ende verswooren Pleuris: Neemt fijn ghestooten Netelen-zaet, soo veel van nooden is, vermengt het onder gesuyverde Honingh ende laet hier van dickwils licken". Ook hier is de klassieke invloed weer goed merkbaar.

In later tijd, bij Dr. J. F. Osiander, Volksgeneeskunde, 73, vinden we het volgende recept tegen aamborstigheid opgegeven: „Het slaan met *brandnetels*, van de borst, het bovenste gedeelte des buiks, der handen en voeten". Dit is blijkbaar een herinnering aan de magische kracht, die vroeger aan de netel werd toegeschreven.

Tot in onze tijd toe heeft de aanwending van de *Urtica* tegen borst- en longlijden zich onder 't volk gehandhaafd. Dr. O. von Hovorka u. Dr. A. Kronfeld delen in hun *Vergleichende Volksmedizin*, I, 90 mede: „In Deutschland werden Brennesselblätter gegen Verschleimung der Brust und der Lunge verwendet". Jos. Holuby zegt in de *Originalbeiträge zur slowakischen Volksmedizin*, dat de Slowaken in 't voorjaar de als spinazie fijn gehakte *brandnetels* eten tegen 't hoesten. De Czechen gebruiken een afkooksel van *Urtica dioica* tegen *borstkwalen* en *brandnetelsap* bij *longbloeding*. (Dr. J. Matiegka, *Originalbeiträge zur Volksmedizin in Böhmen, Mähren und Schlesien*).

Ook A. P. Dinand noemt in zijn bovengenoemd Kruidenboek, blz. 76 een aftreksel van de bladeren van *Urtica dioica* als middel tegen verslijming der longen en ademhalingsorganen.

In een slotartikel willen we nog iets mededelen over de *Urtica* als middel tegen enkele andere ziekten.

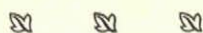
Groningen, Januari 1938.

CHR. STAPELKAMP.

NOTEN.

1) Middel tegen rheumatische aandoeningen. 2) Dr. M. A. van Andel, Volksgeneesk. in Nederland, blz. 380. 3) aftreksel. 4) C. Bakker, Volksgeneesk. in Waterland, blz. 497. 5) voorbehoedmiddel. 6) Dr. O. von Hovorka u. Dr. A. Kronfeld, *Vergleichende Volksmedizin*, I, 90. 7) In sommige streken van ons land noemt men steenpuisten ook wel bloedzweren of bloedvinnen. 8) azijn. 9) Matthias de l'Obel (Lobelius), 1538—1616, was een bekend schrijver van botanische werken. 10) Leonhard Fuchs, 1501—1566, was hoogleraar in de geneeskunde te Tübingen. 11) dolle. 12) Parotides, oorgezwel. 13) Castore Durante, ± 1529, was lijfarts van paus Sixtus V. 14) Hooimaand. 15) afschaffen = genezen. 16) vuile zweren. 17) moeilijk te genezen. 18) K. von Megenberg leefde in de 14de eeuw (1309—1374); zijn boek verscheen in 1349. 19) doet een abces doorbreken. 20) haar zaad. 21) papomslag. 22) 't afsterven van een lid. 23) urinedrijvend. 24) In 't Jahrb. d. Ver. für niederl. Sprachforschung, 1889. 25) bilzenkruid, *Hyoscyamus niger*. 26) even veel. 27) *Potentilla anserina*. 28) luttelen = zuiveren, reinigen, helder laten worden. 29) tegen.

CHR. S.

MEI.

Hoe ver reiken de vogelgeluiden? Het is niet zoo gemakkelijk om in al het gerucht van de Mei eenigszins nauwkeurige getallen vast te stellen voor de draagkracht van vogelroep en vogelzang. Je moet dan precies weten, waar het individu, dat het geluid maakt, zich bevindt, en wanneer we nu juist de uiterste afstanden willen vaststellen, dan stuiten we op groote moeilijkheden. Het vraagstuk is niet zoo heel belangrijk, maar het verschaft een goede oefening voor oog en oor en dwingt ons, om wat langer stil te staan bij al wat die vogels uitrichten.

Het best schieten wij op met de nog al zeldzame vogels. Het laatste paartje Sprinkhaanrietzangers, dat hier in het Kennemer duin broedde heeft ons geleerd, dat dit dunne trillertje voor hen, die het kunnen horen nog waarneembaar is op een afstand van meer dan tweehonderd meter. Op Texel vonden wij dit bevestigd. Daar woonde verleden jaar een Sprinkhaanrietzanger dicht aan het fietspad naar de Staatsbosschen, waar het voetpad aftakt naar Paal XVII en wijd en zijd geen andere.